

MƏKTƏB VƏ PEDAQOJİ FİKİR TARİXİ

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN TƏHSİL VƏ TƏRBIYƏYƏ DAİR FİKİRLƏRİ

İradə Əmirəliyeva,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru,
ARTİ-nin aparıcı elmi işçisi
E-mail: amiraliyeva_i@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.elm.dok., prof. A.N. Abbasov,*
ped.ü.fəls.dok. L.A. Məmmədli

Açar sözlər: *Nizaminin yaradıcılığı, tərbiyəvi fikirlər, pedaqoji görüşlər, mənəvi tərbiyə, mənəvi keyfiyyətlər*

Ключевые слова: *творчество Низами, воспитательные мысли, педагогические взгляды, нравственное воспитание, нравственные качества*

Key words: *Nizami's creativity, educational thoughts, pedagogical views, moral education, moral qualities*

Azərbaycan xalqının böyük oğlu, dünya poeziyasında şərəfli yer tutan, dahi şəxsiyyət, “sözün tam mənasında dahi insan” (Y.E. Bertels), “bədi sözü tanrısı” (X.R. Ulutürk) Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı zəngin təhsilləndirici və tərbiyələndirici imkanlara malikdir.

Neçə əsr ötsə də Nizami irsindən “əxlaq dərslisi” kimi faydalanırıq. Ümummillə Liderimiz Heydər Əliyev Nizami Gəncəvinin yaradıcılığından danışıarkən deyirdi: “Azərbaycan xalqının tarixini, mədəniyyətini, ədəbiyyatını, şeirini Şərq aləmində, bütün dünyada Nizami Gəncəvi ilə tanıyırlar... Bu gün də bizim ədəbiyyatımızın, şeirimizin, mədəniyyətimizin əsas mənbələrindən biri Nizami Gəncəvi yaradıcılığı, onun əsərləri – “Xəmsə”si – poemalarıdır” (1, 114-115).

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev də Nizaminin şəxsiyyətini və yaradıcılığını yüksək qiymətləndirmişdir: “Nizami bu gün də müasirimiz olaraq qalır. O özünün ölməz humanist ideyaları ilə bəşəriyyətin işıqlı gələcəyinin qurulmasında iştirak edir” (2,18).

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev 23 dekabr 2011-ci il tarixdə “dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında” Sərəncam imzalamışdır. Nizaminin “Xəmsə”sinin nəinki Azərbaycan, habelə dünya mədəniyyətində, “bəşəriyyətin bədi fikir salnaməsində”, insanların, o cümlədən gənc nəslin əxlaqının saflaşmasında, mənəviyyatının zənginləş-

məsində oynadığı müstəsna dərəcədə böyük rolu həmin sərəncamda xüsusi qeyd edilir. Diqqət yetirək: “Bəşər bədi fikrinin nadir hadisəsi olan Nizami yaradıcılığı səkkiz əsrdən artıqdır ki, xalqımızın mənəviyyatının ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir. Mütəfəkkir şairin məşhur “Xəmsə”si insanlığın mənəvi sərvətlər axtarışının zirvəsində dayanaraq, dünya ədəbiyyatının şah əsərləri sırasında layiqli yer tutur. Qüdrətli söz ustasının bəşəriyyətin bədi fikir salnaməsində yeni parlaq səhifə açmış ölməz əsərləri bu gün də insanların mənəvi-əxlaqi kamilləşməsinə misilsiz xidmət göstərir” (3).

Nizami Gəncəvinin diqqətəlayiq ideyalarının, xüsusən pedaqoji görüşlərinin əsasını “kamill insan” konsepsiyası təşkil edir.

N. Gəncəvinin yaradıcılığından söz açarkən xalq yazıçısı Elçin aşağıdakı fikirləri diqqət mərkəzinə gətirir: “...onun (*Nizami Gəncəvinin – İ.Ə.*) yaradıcılığı ilə bağlı 870 ildə elə bil ki, artıq hər şey deyilib, yüzlərlə tədqiqat işləri yazılıb, kitablar nəşr olunub, ancaq bu günün özündə də nizamişünaslıq yeni-yeni kəşflər edir, yeni fikirlər söyləyir, yeni mülahizələr irəli sürür və elmi-nəzəri mübahisələr aparır. Əsrlər bir-birini əvəz edir, siyasi-ictimai epoxalar dəyişir və hər dəfə də Nizami ədəbi irsi daha təzə, daha yeni nəzəri-estetik (*eyni zamanda pedaqoji-psixoloji - İ.Ə.*) baxış tələb edir” (4).

Nizami Gəncəvinin qənaətinə, yüksək təhsilin əsasında təbiət və eyni zamanda cəmiyyət

yət hadisələrinə dair ətraflı biliklər dayanır. Şairin fikrincə, təkmil şəxsin təşəkkülündə elm və təhsilin, biliklər qazanmağın müstəsna dərəcədə mühüm əhəmiyyəti vardır. Ona görə də Nizami belə bir qənaətə gəlir ki, insanı heyvanlardan fərqləndirən başlıca əlamət onun ağılı, kamalıdır. Aqlın çırağı isə elm və bilik ola bilər.

Dahi şair və mütəfəkkir, təbii ki, təhsilə və təhsilin məzmununa dair xüsusi əsər yazmamışdır. Fəqət onun yaradıcılığı ilə tanış olmaq əsasında belə qənaətə gəlirik ki, N. Gəncəvi təhsilin məzmununa dini biliklərlə yanaşı, dünyəvi biliklərin verilməsinə xidmət göstərən elmləri (astronomiya, təbabət, riyaziyyat, həndəsə, kosmologiya və s.) daxil edir. Şair dünyəvi elmlərin öyrənilməsinə vacib sayırdı. Bunu əyani şəkildə “Yeddi gözəl” poemasını oxuyarkən görürük:

*Bəhram öyrənmişdi ərəb, fars, yunan
Dilini məktəbdə öz ustadından.
Münzirdə var idi başqa əlamət,
Ulduzlar elmində kəskin məharət.
On iki bürc ilə o, yeddi ülkər
Qabağında açıq sandığa bənzər.
Həndəsə xəttinə əməl edərdi,
Minlərlə Məcisti o həll edərdi (6, 65).*

Elmi biliklərlə əhatə olunmağın əhəmiyyəti barədə “İsgəndərnamə” poemasında da söz açılır. “Qibtli Mariyənin hekayəsi və onun hiyləgərliyi” səhnəsi deyilənlərə sübutdur.

Nizami Gəncəvi insanlara, o cümlədən gənc nəslə özünü tutaraq onları müsbət mənəvi keyfiyyətlərə, nəcib sifətlərə yiyələnməyə, öz əxlaqlarını saflaşdırmağa, doğrucul və düz, xeyirxah, ədalətli olmağa, öz əllərini əməyə öyrəşdirməyə, halal zəhmətə bağlanmağa, şərdən, pislik etməkdən uzaq durmağa səsləyirdi.

Nizami Gəncəvi insanın bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına, elin-obanın ləyaqətli övladı olmasının vacibliyinə, cəmiyyətin, insan həyatının bütün sahələrinə, təhsilə, tərbiyə və təlim məsələlərinə, müəllim şəxsiyyətinə dair son dərəcə qiymətli fikirlər irəli sürmüşdür. Biz onun Vətən, xalqa xidmət və xeyirxahlıq; dostluq və düşmənçilik; hünər, cəsarət və mərdanəlik; sülh, müharibə, ədalət və zülm haqqında fikirləri üzərində dayanmaq istəyirik.

Nizami vətənpərvər şair idi. Vətəni sevməyi, onun yolunda məhrumiyyətlərə və çətin-

liyə qatlaşmağı, öz xalqına məhəbbət və qayğı ilə yanaşmağın, xalqın xidmətində durmağın ümdə vəzifə olduğunu xüsusi diqqətə çatdırırdı. Bu xüsusda dahi şair “Sirlər xəzinəsi” poemasında yazırdı:

*Xidmət etmək sayılır kişilikdən nişana,
Xalqına xidmət etmək bir şərəfdir insana (5).*

Ona görə də insanları yaxşılıq və xeyirxahlıq etməyə çağırır, bu keyfiyyətə yüksək dəyər verirdi. Diqqət edək: “Yaxşılığı əzəldən adət etsən özünə, Yaxşılığın hər yanda qapı açar üzünə, Hər ürəyi sevindir xürrəm yaşa dünyada, Tanrı qoymaz ki, dəysin oxun daşa dünyada” (5).

Nizami “Yeddi gözəl” poemasında da xalqa xidmət etməyin zəruriliyini bir daha xatırlatmışdır.

*Səadət kamalla yetişir başa,
Xalqa xidmət elə, ədəblə yaşa (6).*

Dahi şair hünər, cəsarət və mərdanəliyi çoxqiymətli keyfiyyət kimi təqdim edirdi. Nizami alçaqlara boyun əyməyi, namərdlərə oyuncaq olmağı pisləyir, zəhmətkeş insanları zalımın zülmünə boyun əyməməyə çağırır, eyni zamanda zülmə dözənlərin sonunun xar olacağını göstərirdi.

Nizami iradəli adamlara önəm verir, iradəsizlərə isə acıyırdı. Anlayırdı ki, onları yaşadığı mühit, özünün cəmiyyətdəki miskin mövqeyi onu bu günə salıb. Üzünü iradəsiz şəxslərə tutaraq deyirdi:

*İradəsiz olma, iradəsizlər
Ayaqsız qurd kimi yerdə sürünər (7).
Tülkü canavarı edirsə məğmun,
Ondan iradəsi böyükdür bunun.*

Nizami Gəncəvi yaradıcılığında mərdlik motivləri özünəməxsus yer tutur. Böyük mütəfəkkir bu mənəvi keyfiyyətə yiyələnməyi son dərəcə vacib hesab edirdi. Bu, təsadüfi deyildir. Mərd insan bir çox mənəvi-əxlaqi keyfiyyətləri özündə əks etdirir. Xeyirxah, ədalətli, prinsipial, cəsarətli, cəsur, sədaqətli olur. Çətinliklər onu qorxutmur, sözündə bütövdür. Odur ki, Nizami deyirdi:

*Mərd olmaq yaxşıdır dünyada hər an,
Mərdlik ilə çatar arzuya insan (8)
Papağı dik saxla, baş getsə belə (7).*

Eyni zamanda şair hünərli olmağı məsləhət bilirdi (“Fələklərə yüksəldər, hünər cəsəret səni, Hünərsiz alçalarsan, tapar rəzalət səni”).

Nizami hər şəxsi hünərli olmağa, sözünü deməyə, haqqını tələb etməyə, yersiz baş əyməməyə səsləyir, “şir ürəkli” olmağa çağırırdı (“Ömrü başa vurur şir ürəklilər, Öküz ürəklidə olmaz bir hünər”).

Nizami Gəncəvinin yüksək dəyər verdiyi mənəvi keyfiyyətlərdən biri də yaxşı yoldaşlıq və həqiqi dostluq idi. Hamımıza məlumdur, məhz ləyaqətli dost insana arxa olur, həmişə öz dostunun yanındadır. Özü ilə bərabər dostunu da öz hərəkətləri, təmənnəsiz köməyi, davranışı, ünsiyyəti, düzgün qarşılıqlı münasibətləri ilə ucaldır, ona hörmət gətirir, nüfuz qazandırır. Amma hər iki tərəf dostluğun tələblərini yerinə yetirməli, bir-birinə sədəqətli olmalıdır. Nizamiyə müraciət edək:

*Yaxşı ad qazanmış gözəl dost ara,
Ondan yetişərsən ağ günə, vara (6).
Sadiq dostun sağaldar şəfasıyla yaranı,
Dönük dostun sızladar cəfasıyla yaranı (5)*

“İsgəndərnamə” poemasında ağıllı, mərifətli, ədəb-ərkanlı, elm-dərrakə sahibi olan şəxslərlə oturub-durmaq, həmfikir olmaq tövsiyə olunur. Belə şəxslərin yanında olmaqla insan savadlanır, təhsillənir, ağıllanır, mərifət qazanır (“Əqillilə adamlar dostluq bağlasan, Bilik və mərifət alarsan ondan”).

Nizami humanist şair idi. Yer üzündə sülhün, ədalətin bərqərar olmasını istəyir, hökmdarları mərhəmətə, qan tökməməyə, bir-biri ilə müharibə aparmamağa, bunun əvəzində ölkəsini abad etməyə, xalqın halına yanmağa, “yoxsulların ahından, qarğışından çəkinməyə” səsləyir, sonra xəbərdarlıq edirdi:

*Kim ki, zülmün evini bərpad edib indidən,
Öz sabahkı evini abad edib indidən (5)*

Nizami zülm eləməyi qəti pisləyirdi. Onun düzgün qənaətinə görə, zülmkarlar bir gün öz cəzalarına çatacaqlar:

*Dünyada zülm etmək qoçaqlıq deyil,
Hər kəs ki, zülm üçün qılıncı aldı,
Qan tökən şir kimi pəncəsiz qaldı (8).*

Nizami eyni zamanda yamanlıq etməyə meyilli adamlara da başa salmağa çalışırdı ki, bu, düzgün yol deyil, belə təşəbbüsdə olmasınlar (Yamanlıq etməkdən uzaq ol, uzaq, Pisliyin əvəzi pislilik olacaq.

Dahi şairin qənaətinə, yaxşı adamların bəzi xırda eyibləri olur. Bunu şişirtməyə, aləmlə bir eləməyə lüzum yoxdur (“Yaxşı adamların göz yum eybinə”)

Bunu, sadəcə, onların nəzərinə çatdırmaq-la ötürmək olar.

Nizami yaradıcılığı tərbiyə məktəbidir, təhsilləndirici, inkişaf etdirici mənbədir. Biz bu məktəbə, bu mənbəyə nə qədər müraciət etsək də, usanmaq, yorulmaq bilmirik və hər zaman müraciət etməyə məcburuq.

Problemə aktuallığı. Nizami Gəncəvinin təhsil və tərbiyəyə dair fikirləri həmişə olduğu kimi müasir zamanda da aktual və faydalıdır.

Problemə yeniliyi. Nizami Gəncəvinin təhsil və tərbiyəyə dair fikirləri araşdırılır və onların şəxsiyyətin inkişafı və formalaşması baxımından imkanları nəzərdən keçirilir.

Problemə praktik əhəmiyyəti. Məqalədən ali təhsil müəssisələrində “Azərbaycanda pedaqoji fikir tarixi” fənni üzrə məşğələlərdə faydalanmaq mümkündür.

ƏDƏBİYYAT

1. Heydər Əliyev və Gəncə. Bakı: Şərq-Qərb, 1999.
2. İlham Əliyev və mədəniyyət 2003-2008. 2 cild. II cild. Bakı: İdeal Print, 2008.
3. Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin 870 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. Bakı, 23 dekabr 2011-ci il.
4. Elçin. Nizami haqqında söz. “525-ci qəzet”, 2012, 2 dekabr
5. Nizami Gəncəvi. Sirlər xəzinəsi. Bakı: Yazıçı, 1981.
6. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl / Tərcümə edən Məmməd Rahim. Ön sözün, izahların müəllifi və elmi redaktoru R. Əliyev. Bakı: Yazıçı, 1983.
7. Nizami Gəncəvi. Leyli və Məcnun. Bakı: Yazıçı, 1982.
8. Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı: Yazıçı, 1983.
9. Nizami Gəncəvi. İsgəndərnamə. Bakı: Nizami Gəncəvi. Xosrov və Şirin. Bakı: Yazıçı, 1982.

И.Б. Амиралиева

МЫСЛИ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ ОБ ОБРАЗОВАНИИ И ВОСПИТАНИИ

РЕЗЮМЕ

Изучаются мысли гениального азербайджанского поэта Низами Гянджеви касательно образования и воспитания, а также рассматривается их влияние на развитие и формирование личности. С этой целью обращается внимание на поэмы Низами «Сокровищница тайн», «Семь красавиц», «Лейли и Меджнун», «Хосров и Ширин», «Искандернамэ». Основу главных педагогических идей Низами Гянджеви составляет концепция «мудрого человека». Статья может быть использована в университетах на занятиях по предмету «История педагогической мысли в Азербайджане».

I.B. Amiraliyeva

NIZAMI GANJAVI'S THOUGHTS ABOUT EDUCATION AND UPBRINGING

SUMMARY

The thoughts of the genius Azerbaijani poet Nizami Ganjavi are studied in relation to education and upbringing, as well as their influence on the development and formation of the personality. For this purpose, attention is drawn to Nizami's poems "The Treasury of Secrets", "Seven Beauties", "Leyli and Majnun", "Khosrov and Shirin", "Iskandername". The basis of the main pedagogical ideas of Nizami Ganjavi is the concept of "wise man". The article can be used at universities as part of classes on the subject "History of pedagogical thought in Azerbaijan".

Redaksiyaya daxil olub: 29.01.2018